

Armin Tuulse ja kirikute uurimine*

Kersti Markus

Artiklis analüüsitakse Armin Tuulse teadlaseks kujunemist 1930. aastate Eestis ning sõjajärgset teadustegevust Rootsis. Oluliste küsimustena tõusevad esile saksa ja rootsi kunstiteadlaste vahelised kultuuriregiooni vaidlused, eesti kunsti omapära otsingud ning keskaegse sakraalkunsti uurimise meetodid.

Eesti kunstiteaduses on tähelepanuväärselt palju selliseid suurkujusid, kelle töö on nii nende endi kui ka õpilaste kaudu mõjutanud eesti kunstiajaloo uurimist kogu 20. sajandi vältel. Nende alustalade hulka kuulub kahtlemata ka Armin Tuulse, kelle tegevus on inspireerinud mitut kunstiajaloolaste põlvkonda Eestis ja Rootsis. Kuigi ta alustas oma teadustööd linnusteuurijana ning tundis püsivat huvi uuema eesti kunsti vastu, kandus raskuse peatselt keskaegsele sakraalarhitektuurile ning see uurimisvaldkond jäi talle südamelähedaseks kuni elu lõpuni. Kuna keskaegse ehituskunsti uurimine Eestis ei ole veel läbi teinud paradigmuuutust, kuigi esmased märgid sinnapoole liikumisest on olemas, siis oleks õige aeg vaadata tagasi, et aru saada, kus me praegu oleme ja kuidas me sinna jõudsimme. Armin Tuulse 100. sünniaastapäeva tähistamine 1. oktoobril 2007 andis selleks hea võimaluse.

Tuulse Eestis

Teadlase kujunemisel mängib kõige olulisemat rolli tema õpinguaeg, mis Armin Tuulsel

jäi 1930. aastate Tartusse. Ülikooli immatrikuleeriti ta küll juba 1927. aastal, kuid kehvad majandusolud võimaldasid tal õpingutega alustada alles kaks aastat hiljem. Tema sooviks oli saada kunstiajaloolase diplom.¹ Pärast Helge Kjellini lahkumist oli aga kunstiajaloo professori vakantne. Loenguid lugesid ja seminare juhendasid klassikalise filoloogias professor Heinrich Aleksander Priidik ning prantsuse kirjanduse ja keele õppejõud Lucien Charles Rudrauf. Kjellini lühiajaline tegevus (1922–1924) oli küll pannud korraliku aluse kunstiajaloo õpetamisele Tartu Ülikoolis, kuid paratamatult jätab professori puudumine kogu valdkonnale teisejärgulisuse pitseri. Olid ju ülejäänud filosoofiateaduskonna professorid täidetud nimekate oma ala spetsialistidega.² Selles olukorras tuli Tuulsel esialgu piirduda ajalooõpetaja kutseks vajalike ainetega, mis talle aga igati kasuks tuli, sest ajaloo süvendatud tundmist pidas ta kunstiajaloolase jaoks endastmõistetavaks.³

Sten Karlingi valimine korraliseks professoriks 1933. aastal määras kunstiteaduse arengu järgnevateks kümnenditeks, sh. Armin Tuulse edaspidise arengutee. Nüüd oli tal võimalus valida ülemastmeks kunstiajalugu.⁴ Selleks ajaks oli Läänemeremaade kunsti uurijate hulgas tekkinud selge polariseerumine

* Artikkel valmis ETF-i grantide nr. 6900 ja nr. 7129 toel.

1 V. Hinnov, Armin Tuulse isikuarhiivist Tartu Kunstimuuseumis. – Kogude teatmik. Tartu Kunstimuuseum. Koost. ja toim. M. Nõmmela. Tartu: Eesti NSV Kultuurikomitee, 1989, lk. 22.

2 M. Eller, Tartu Ülikooli osast eesti kunstiteaduses 1920–1930-ndail aastail, I. – Kunstiteadus. Kunstikriitika 5. Tallinn: Kunst, 1983, lk. 60–75; M. Eller, Tartu Ülikooli osast eesti kunstiteaduses 1920–1930-ndail aastail, II. – Kunstiteadus. Kunstikriitika 6. Tallinn: Kunst, 1986, lk. 158–173.

3 V. Hinnov, Armin Tuulse isikuarhiivist, lk. 22.

4 V. Hinnov, Armin Tuulse isikuarhiivist, lk. 22.

– sakslased rootslaste vastu. Esimesed nägid Eestit Saksa koloniaalse asumaana, teised osana iselaadsest Põhja-Balti regioonist. Selle kunstigeograafilise mõiste esitas Stockholmis ülikooli professor Johnny Roosval 1921. aastal Lübeckis peetud ettekandes. Termin tähistas Roosvalil nn. kunstiriiki, mis ajaliselt ulatus 11.–16. sajandini, geograafiliselt aga hõlmas kogu Läänemere ümbrust, s.t. Skandinaaviat, Baltikumi ja Põhja-Saksamaad. Sellel riigil ei olnud piire ega üht keskust, teatud perioodil domineeris üks piirkond, teisel perioodil teine. Siin tekkis otse- ja vastuolu saksa teadlastega, kes nägid Lübecki juhtivat rolli keskaja vältel. Ja see vastuolu kulmineerus rahvusvahelisel kunstiajaloo kongressil Stockholmis 1933. aastal, kus teiste hulgas esinesid ka Helge Kjellin ja vastne Tartu Ülikooli professor Sten Karling.⁵ Imponeeriv on tõsiasi, et Karling esines juba Eesti-ainelise teemaga, milleks oli Narva barokk-kunst.

Nii elektriseerunud õhkkond ei ole muidugi teaduse arengule tervislik ja tegelikult eksisteeris selge oht, et rootslasest professor võiks Tartus viia pendli teise äärmusse ja asendada eesti vanema kunsti uurimises senised saksa mõjud skandinaavia omadega. See oleks nii läinud, kui Kjellin oleks oma ametis jätkanud, sest temast sai Roosvali ideede truu järgija. Nii seostas ta Järvamaa kodakirikute tekke ja leviku ainult Ojamaaga ning vaatamata rohketele stiililistele paralleelidele Saksamaaga taandas ka Karja kiriku ehituskunstilised eeskujud ennekõike naabersaare mõjudele.⁶ Karlingi esimesed Eesti-ainelised kirjutised⁷ olid samuti väga Rootsikesksed, kuid Narva raamatus tõi ta baltisakslaste meeoleharmiks esile Eesti enda rolli, mis sidus võõramaised eeskujud üheks tervikuks (keskajal väljakujunenud arhitektuurikeel, kohalikud ehitusmeistrid ja ehitusmaterjal).⁸

Tuulse kirjutas uue professori ametiaja esimestel aastatel oma uurimistööd teemal ”Eesti lossid. Kronoloogia ja plaanitööbid” ning lõpetas ülikooli magistrakraadiga 1935. aastal. Kuid esimesed kogemused sakraalarhitektuuri vallas oli ta juba eelmisel suvel kätte saanud. Pirita kloostrikiriku sisseõnnistamise 500. aastapäeva tähistamise eel teostati 1934. ja 1935. aasta suvel Pirita kloostrikiriku idafassaadi juures väljakaevamisi, kus Tuulse töötas kohaliku juhatajana.⁹ Tema ülesandeks jäi ka kaevamisaruande publitseerimine Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamatus. Et tegemist on Tuulse esimese sakraalarhitektuuri puudutava kirjatööga, siis on huvitav jälgida tema lähenemist käsitletavale objektile. See paistab silma selge ja loogilise esitusviisi poolest ning näitab autori tahet mõista laiemat konteksti.¹⁰

Suvised väljakaevamised Pirital, enesetäiendamine Rootsis 1935. aasta suvel ja 1936. aasta augustis toimunud kloostrijuubelipi-

5 Vt. lähemalt: K. Markus, Kultuuriregiooni probleem eesti vanema kunsti uurimisel. Rootsi ja saksa kunsti-teadlaste seisukohtade erinevusest 1920.–1940. aastatel. – Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused 1993, kd. 42 (3), lk. 301–305.

6 H. Kjellin, Die Hallenkirchen Estlands und Gotlands. Lund: Gleerup, 1928; H. Kjellin, Die Kirche zu Karris auf Oesel und ihre Beziehungen zu Gotland. Lund: Gleerup, 1928.

7 S. Karling, Matthias Holl från Augsburg och hans verksamhet som arkitekt i Magnus Gabriel De la Gardie tjänst i Sverige och Balticum. Göteborgs kungl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar. Ser. A, Humanistiska skrifter, Följd 5, 3:2. Göteborg: Wettergren & Kerber, 1932; S. Karling, Tartu Universitets byggnadshistoria under den svenska tiden. – Svio-Estonica 1934. Tartu, 1934, lk. 28–66.

8 S. Karling, Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1936, lk. 368–376.

9 V. Hinnov, Armin Tuulse isikuarhiivist, lk. 23.

10 A. Tuulse, Ergebnisse der Ausgrabungen in der Klosterruine zu Pirita im Sommer 1934 und 1935. – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1934. Tartu, 1936, lk. 134–154.

dustused viisid Tuulse kokku väljapaistvate rootsi teadlastega. Kogu selles pidustustega kaasnenud Eesti–Rootsi igavese sõpruse õhkkonnas¹¹ oleks olnud kerge kalduda skandinaavia mõjude ületähtsustamisse, kuid Tuulse töödest seda märgata ei ole. Pigem säilitab ta Karlingile omase tasakaaluka ja analüüsiva stiili. Tõenäoliselt aitas balanssi hoida stipendiaadina Saksamaal veedetud aeg. 1937. aasta suvesemestril käis ta Königsbergi ülikoolis professor Wilhelm Worringeri loenguis ja seminarides ning tutvus doktor Karl Heinz Claseni juhendamisel Preisimaa ordu linnustega.¹² Clasen oli Stockholmi konverentsil Lübecki-kesksuse üks eestkõnelejaid.¹³ Et Tuulse doktoritöö oli seotud linnustega, siis Roosvali kunstiriik teda otseselt ei puudutanud, sest vaidlused käisid ikkagi sakraalkunsti ümber. Clasen oli aga üks paremaid Saksa Ordu kunsti tundjaid ning aitas noorel magistrandil süüvida ordu kaitseehitiste olemusse. Hämmastav on aga tõsiasi, et 1939. aastal ilmunud kirjutises aktsepteerib Clasen korruga balti kunsti eripärasust, seda eelkõige tänu geograafilisele asetusele ja kohalikele ehitusmaterjalile.¹⁴ Ka Tuulse lõpetab oma 1942. aastal ilmunud doktoritöö lokaalsete traditsioonide rõhutamisega, mis väljendus kohalikus materjalis ja põhjamaises rustikaalsuses.¹⁵ Kas tõesti oli Karlingi lansseeritud mõtteavaldus mõjutanud tema õpilase kaudu juhtivat saksa kunstiteadlast? Tuulse tollaegsetest märkmetest selgub, et ta suhtles Claseniga ka seltskondlikul tasandil ning üheks vestlusteemaks oli Eesti keskaegne arhitektuur.¹⁶ Seega võib see oletus paika pidada.

Tuulse tegelikku osalust kultuuriregiooni vaidlustes näitab Karlingi artiklile kirjutatud retsensioon.¹⁷ Otto Freymuthi¹⁸ karm kriitika Kjellini raamatute aadressil ajendas Karlingit 1939. aastal avaldama artiklit Ojamaa ja Eesti keskaegsest ehituskunstist. Karling

kritiseeris Kjellini pealiskaudsust stiililiste võrdluste tõmbamisel, mis andis oponendile aluse kahelda Ojamaa mõjude olemasolus üldse. Samas tema enda põhjalikud stiilianalüüsil põhinevad uuringud kinnitasid selgete paralleelide olemasolu Ojamaa keskaegse kirikukunsti ja Järvamaa kodakirikute vahel. Uue aspektina tõi Karling sisse Ojamaa ja Tallinna sidemed.¹⁹ Tuulse arvates olid Karlingi uuringud veenvad just seetõttu, et ta ei piirdunud ainult stiilikriitilise analüüsiga, vaid püüdis oma väiteid argumenteerida ajaloolise tausta sissetoomisega. Samuti tõstis Tuulse esile Karlingi oskust selekteerida Ojamaa mõjude hulgast välja need, mis võisid tugineda kohalikele ehitustraditsioonidele ja mille kujunemisel võis olla määravaks hoopis tsistertslaste ehitusstiil.²⁰ Tsistertslaste ordu dominantne roll eesti keskaegse arhi-

11 Vt. lähemalt: Pirita klooster / Birgittaklostret vid Tallinn 500, 1436–1936. Pirita Kaunistamise Seltsi väljaanne 12. Pirita, 1936; Pirita klooster ja selle 500-aastase pühitsemispäeva juubel 15. ja 16. augustil 1936. a. ühes mõningate ajalooliste andmetega / Birgittaklostret vid Tallinn och firandet av dess 500-årsjubileum den 15 och 16 augusti 1936 jämte några historiska upplysningar, 1436–1936. Pirita Kaunistamise Seltsi väljaanne 15. Pirita, 1940.

12 V. Hinnov, Armin Tuulse isikuarhiivist, lk. 23; A. Tuulse, Die Burgen in Estland und Lettland. Öpetatud Eesti Seltsi toimetused XXXIII. Tartu, 1942.

13 K. Markus, Kultuuriregiooni probleem..., lk. 302.
14 K. H. Clasen, Grundlagen baltendeutscher Kunstgeschichte. – Baltische Lande 1. Leipzig, 1939, lk. 435.

15 A. Tuulse, Die Burgen in Estland und Lettland, lk. 400.

16 V. Hinnov, Armin Tuulse isikuarhiivist, lk. 23, 34.

17 A. Tuulse, Sten Karling. Gotland och Estlands medeltida byggnadskonst. RIG, 1939. – Ajalooline Ajakiri 1939, nr. 3, lk. 170–172.

18 O. Freymuth, Die Forschungsergebnisse des baltischen Architekturgeschichte bis 1930. – Ajalooline Ajakiri, 1930, nr. 1/2, lk. 109.

19 S. Karling, Gotland och Estlands medeltida byggnadskonst. – RIG 1939, nr. 22. Stockholm, lk. 65–114.

20 A. Tuulse, Sten Karling. Gotland och Estlands medeltida byggnadskonst, lk. 171.

tektuuri kujunemises muutub eriti aktuaalseks Teise maailmasõja järgsetes uuringutes ning nii nagu väga paljude teiste teemade puhul, tuleb jälle tunnistada, et avalöök on tulnud Sten Karlingilt. Rootslasest professori roll Eesti kunstiteaduse eri valdkondade kujundamisel on suurem, kui me seda siiani oleme adunud.

1940. aastal avaldas Tuulse oma ainsa Eestis kirjutatud sakraalarhitektuuri teemalise artikli – ”Die Kirche zu Karja und die Wehrkirchen Saaremaas”.²¹ Seal nägi ta enda ülesandena vaadata üle Karja kiriku ehituskunstilised paralleelid. Erinevalt Kjellinist võttis Tuulse vaatluse alla kõik Saaremaa keskaegsed kirikud, kuid lähenemismeetod jäi põhiosas samaks, s.o. arhitektuursete ja skulpturaalsete vormide võrdlev analüüs. See oli tolle aja kunstiteaduses levinud käsitusviis, mida Skandinaavias viljeles eriti innukalt Johnny Roosval. Uudsena toob Tuulse sisse paralleelid Westfaali ehituskunstist. Nii pole võrdlus Valjala, Kaarma ja Schale kiriku vikkelsammaste vahel kaotanud oma aktuaalsust tänapäevani.²² Otsene Roosvali mõju tuleb aga ilmsiks üksiku meistri osatähtsuse rõhutamisel, mis läbib nii Kjellini monograafiat kui ka Tuulse artiklit. Roosvali rolli Tuulse kujunemisel ei saa alahinnata, sest koos üliõpilase Villem Raamiga osalesid nad 1938. aastal nn. Balti kursusel Stockholmis, mis kestis 87 päeva. Juhtfiguuriks oli seal muidugi Roosval.²³

Kuid Saaremaa kirikute artiklis tuleb selgelt esile ka Tuulse kui linnuste uurija. Vaevalt oleks ta muidu hakanud tähelepanu pöörama nende kirikute kindluslikule kaitsefunktsioonile. Ehitusarheoloogia ongi Tuulse kõige tugevam külg ning selle poolest eristub ta ka oma õpetajast. Karlingist enam pöörab ta tähelepanu poliitilisele ajaloole. Siin tuleb välja õpetaja ja õpilase rahvuslik päritolu. Kuigi Karling valdas ühiskondlikke olu-

sid sama hästi, oli tal Tuulsega võrreldes mõneti kõrvaltvaataja positsioon (nt. Eesti vallutamise ja Jüriöö kirjeldused).

Tuulse põhitööks 1939. ja 1940. aastal oli hoopis dissertatsiooni viimistlemine, mille kaitsmine lükkus aga muutunud poliitiliste olude tõttu kaks aastat edasi. 1940. aasta kevadel asus ta ülikoolis tööle abiõppejõuna ning esimene loengukursus ”Keskaegne profaanarhitektuur” põhines tema senisel linnustealasel uurimistööl. Teised loengud käsitlesid 20. sajandi maalikunsti (sh. eesti kunsti) ning üldkunstiajalugu. Kuna Karling pidi 1941. aastal Eestist poliitilistel põhjustel lahkuma²⁴, oli üsna loomulik, et tema ameteid Tartu Riiklikus Ülikoolis hakkas täitma tema edukaim õpilane Tuulse. Pärast doktorikraadi omandamist valiti Tuulse 1942. aastal kunstiajaloo professoriks, kuid õppetöö asemel tuli tal rohkem tegelda kunstimälestiste evakueerimisega.²⁵

Eesti perioodi kokku võttes võibki konstateerida, et Tuulse oli ennekõike linnuste uurija. Rootsis jäi see aga kõrvaltegevuseks.

Tuulse Roots

Lahkumine 1944. aasta augustis sai võimalikuks tänu Rootsi muinsuskaitse juhtfiguuri, riigiantikvaar Sigurd Curmani aktiivsele tegevusele. Perekonna võtsid Rootsis vastu vanad tuttavad Piritä kaevamiste ja Rootsis veedetud õppereiside päevilt: arhitekt Erik Lundberg ja antikvaar Bertil Berthelson. Ka

21 A. Tuulse, Die Kirche zu Karja und die Wehrkirchen Saaremaas. – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1938. Tartu, 1940, lk. 3–58.

22 A. Tuulse, Die Kirche zu Karja und die Wehrkirchen Saaremaas, lk. 11–13; vt. K. Markus, T.-M. Kreem, A. Mänd, Kaarma kirik. Eesti kirikud I. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2003, lk. 90–91.

23 K. Markus, Kultuuriregiooni probleem..., lk. 304.

24 Universitas Tartuensis 1632–2007. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007, lk. 431.

25 V. Hinnov, Armin Tuulse isikuarhiivist, lk. 33.

nemad töötasid riiklikus muinsuskaitstes (*Riksantikvarieämbetet*). Seetõttu sai Tuulse tööd väljakaevamistel, mis võimaldas perekonnal raske aja üle elada.

Võõrsile minek ei kahandanud Tuulse teaduslikku produktiivsust, kuid teemaks oli endiselt Eesti kunst. 1945. aastast on kaks artiklit, millest üks on pigem tagasi- ja teine edasivaatav. Sellist hinnangut saab muidugi anda praegusest perspektiivist, tema enda jaoks oli neil ilmselt võrdväärne tähtsus. Ojamaa ja Eesti keskaegset ehituskulptuuri käsitlevat artiklit võib pidada Karlingi sarnase nimetusega artikli järjeks, ainult sõna kunst on asendatud skulptuuriga.²⁶ Ja nii keskendubki Tuulse ainult skulpturaalsetele detailidele. Suurelt osalt on tegemist Roosvali²⁷, Kjellini ja Karlingi töödest tuttava materjaliga, eriti mis puudutab Saaremaa, Tallinna ja Järvamaa võrdlusi. Uudsena toob ta aga sisse Saksa Ordu kunsti. Arhitektuurseid seoseid oli Karling²⁸ juba kümme aastat varem uurinud, kuid seda iseloomulikku madalreljeefset skulptuuri, mida kohtab nii Suurgildi saalis, Padise kloostrikirikus kui ka Viljandi ordulossi kapiteelil, polnud keegi põhjalikumalt analüüsinud.²⁹

Kui eelnevast kirjutisest on suhteliselt raske Tuulset ennast leida, siis Eestimaa kaitsekirikute artiklis avaneb ta täies hiilguses.³⁰ Sellest ilmneb, et pärast Saaremaa kirikute artikli avaldamist on ta põhjalikult uurinud kõiki Eesti keskaegseid kirikuid kaitse aspektist. Isegi kui hilisemad uurijad on väga paljude tema mainitud kirikute juures kaitsefunktsiooni välistanud, siis üldiselt aksepteeritavat seletust käärkambris ja koori võlvide peal paiknevale kaminale, pikihoone akende all jooksvale empoorile või kõrgel asetsevale ukseavale pole senini leitud. Mõistlik oleks tema esitatud võrdlusmaterjal värske pilguga üle vaadata, aga tänapäevast uurimisseisu arvestades ei tohi unusta-

da ka küsimust, kes tegelikult võis seista ühe või teise kiriku ehituse taga. Kõike ainult võõrvallutajatega seostada on selgelt ühekülgne. Kes kaitstes end kelle eest?

1940. aastate teine pool tundub olevat Tuulsele katsetamise periood, mil ta proovib erinevaid lähenemisviise keskaja kunstile. Vormianalüüsi ja funktsiooni otsingute kõrval hakkab ta järjest enam tähelepanu pöörama kristliku kunsti ikonograafiaale. 1948. aastal ilmunud Eesti ja Läti hiliskeskaegset kiviskulptuuri käsitlev mahukas uurimistöo pakub selles vallas huvitavaid sissevaateid. Eriti tahaks esile tõsta Padise kloostrikiriku konsoolide ja Kaarma kiriku piilarite baasifiguuride analüüsi, kust aimdub Tuulse huvi ideedeajaloo vastu.³¹ Samasse ritta võib sõnata ka mõned aastad hiljem ilmunud artikli, mis vaagib joogisarve tähendust eesti vanimatel hauaplaatidel.³² See uurimus ei ole kaotanud oma aktuaalsust tänaseni, pakkudes

26 A. Tuulse, Gotland och Estlands medeltida byggnadsskulptur. – Gotländskt Arkiv 1945, nr. XVII, lk. 33–44; vt. viide 18.

27 J. Roosval, Karrismästaren i Uppsala och på Öland. – Konsthistorisk Tidskrift 1940, Bd. 9, lk. 9–16.

28 S. Karling, Tyska orden och den svenska kyrkobyggnadskonst. – Festskrift till Martin Olsson. Red. S. Kraft. Stockholm: Thule, 1936, lk. 268–280.

29 1938. a. artiklis ta mainib Viljandist leitud kapiteeli ainult põgusalt ja dateerib selle Suure gildi järgi. Vt. A. Tuulse, Viljandi ordulossi kapiteelid. – Õpetatud Eesti Seltsi toimetused XXX. Tartu, 1938, lk. 3–17; Padise kapiteelidest oli kirjutatud Villem Raam 1938. aastal TÜ võistlustöös "Keskaegne ehituskunst Eestis ja tsisterslaste mungaordu".

30 A. Tuulse, Försvarskyrkorna i Estland. – Fornvännen 1945. Stockholm, lk. 225–250.

31 A. Tuulse, Die spätmittelalterliche Steinskulptur in Estland und Lettland. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja / Finska fornminnesföreningens tidskrift 49, 1. Helsinki, 1948.

32 A. Tuulse, Dryckeshorn som symbol i Estlands medeltida konst. – Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman. Ed. E. Kivikoski. Stockholm, 1952, lk. 188–197.

ikka ja jälle mingit uut, seni mitte piisavalt tõsiselt võetud aspekti meie vanimate kunstimälestiste mõtestamiseks.

1948. aastal sai Tuulse töökoha kirikute inventeerimisega tegelevas asutuses *Sveriges Kyrkor* (Rootsi Kirikud). Tegemist oli iseisva üksusega, mis alles 1976. aastal lülitati *Riksantikvarieämbetet*'i (Eesti mõistes Muinsuskaitseamet) koosseisu ning mille ülesandeks oli samanimelise raamatusarja väljaandmine. Humanitaarfondilt saadud kopsakas toetus võimaldas seni üsna kitsastes tingimustes tegutsenud toimetusel oma koosseisu täiendada ja raamatute väljaandmist elavdada. Esimene raamat sarjast "Sveriges Kyrkor" ilmus Tuulsel 1952. aastal ja elu lõpuks sai neid kokku poolesaja ringis.

Kahtlemata määras töökoht Tuulse edaspidise uurijaorientatsiooni ja oli ka tema teadlaseks kujunemise elukooliks. Mida siis tähendas töö Rootsi kirikute inventeerimisel? Ei kõla just paljutõotavana kümnekond aastat kirikuid inventeerida. Kuid alles seeläbi õpid tegelikult materjali tundma. Oleme seda ise koos kunstiteaduse magistrantidega kogenud viimastel aastatel toimunud Saare- ja Läänemaa kirikute inventeerimise käigus, mis leidis aset riikliku programmi "Pühakodade säilitamine ja areng" raames.

Et paremini aru saada Tuulse kui uurija kujunemisest sel perioodil, võtsin lahti kaks 1959. aastal ilmunud raamatut: üks kirjutatud Ojamaa kirikutest, põhiautoriks Johnny Roosval³³, teine Stockholmi lääni kirikutest, põhiautoriks Armin Tuulse³⁴. Nendes raamatutes on alati ette antud struktuur, seega improviseerimise võimalusi vähe. Kuid teksti tasemevahe on silmatorkav. Roosval on säilitanud samasuguse kirjutamisstiili, nagu see oli talle omane 1920.–1930. aastatel, s.t. pealiskaudne vormi kirjeldus ja siit-sealt tõmmatud võrdlused. Tuulse on aga toonud välja oma tugevaima külje – ehitusarheoloogia,

mis tähendas väga põhjalikult objekti süüvimist. Kuid see tuleb välja muuski: kui Roosval nimetab maalingute juures ära teemad, siis Tuulse teeb põhjaliku ikonograafilise analüüsi.

1950. aastatel ilmunud töödest tuleb kahtlemata esile tõsta monograafiat Hossmo kirikust.³⁵ Seoses pühakojade restaureerimisega sai Tuulse ülesandeks viia läbi ehitusarheoloogilised uurimistööd, mille tulemusel selgus, et algne idatorniga kirik oli muudetud kaitsekirikuks. Et mõlemad kirikutüübid olid Rootsis piisavalt ainulaadsed, siis oli ahvatlevaks väljakutseks asetada Hossmo kirik laiemasse konteksti ning otsida põhjuseid, miks oli vaja Kalmari piirkonda rajada just selline pühakoda ning kes võis olla selle ehituse tellija. Huvitav on jälgida, kuidas Tuulse ülesannet lahendas ja mis küsimusi püstitas. Sõjajärgsete keskajauuringute kontekstis oli ta hämmastavalt mitmekülgne: stiilianalüüsi kõrval vaatas idatorniga kiriku sümboolset ja liturgilist tähendust ning maaomandi järgi püüdis tuvastada kunagist ehitusandad. Kaitsekirikuks ümberehitamise põhjusi otsides tõi aga sisse kogu Läänemere regiooni poliitilise olukorra 12. sajandi lõpul ja 13. sajandi algul, pöörates erilist tähelepanu Ölandi ja Ojamaa kirikutele. Saaremaa kirikutest alguse saanud huvi ehitiste otstarbe vastu jääb teda saatma kogu eluks, ühendades nii

33 J. Roosval, E. Lagerlöf, Kräklinge ting. Nordvästra delen. Gotland. Bd. IV, H. 4. *Sveriges Kyrkor* 84. Stockholm: Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag, 1959.

34 A. Tuulse, G. Lindqvist, Spånga och Hässelby kyrkor. Stockholms kyrkor. Bd. VIII, H. 2. *Sveriges kyrkor* 83. Stockholm: Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag, 1959.

35 A. Tuulse, Hossmo: en försvarskyrka med östtorn. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Antikvariska serien 2. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1955.

Armin Tuulse
Foto Per Bergström 1961

Armin Tuulse
Photo by Per Bergström 1961

tema kahte uurimisvaldkonda – linnuseid ja sakraalkunsti.³⁶

1962. aastal võttis ta üle Roosvali koha Rootsi Kirikute juhtkonnas. Aasta varem oli Tuulse saanud Põhjamaade ja võrdleva kunstiajaloo professoriks Stockholmi ülikoolis, kus ta dotsendina töötas juba 1952. aastast. 1960. aastaid võibki pidada Tuulse kui uurija kõrgperioodiks. Inventeerimisel laotud tugev põhi võimaldas tal hakata tegema üldistusi.

Selle aja üheks tipptöök on uurimus Strängnäsi toomkirikust.³⁷ Nii nagu Hossmo kiriku puhul, teeb ta toomkirikust kõigepealt üli-põhjaliku ehitusarheoloogial tugineva analüüsi ja asetab seejärel ehituse laiemasse konteksti. Ja just siit paistab Tuulse tegelik haare. Elegantselt näidatakse ära ilma koorita ristkülikulise plaanilahendusega kodakirikugenees, seostades seda esmakordselt dominiiklastega, tuues samaaegselt välja nende olulise rolli Rootsis ja Soomes. Autor valdab hiilgavalt nii Skandinaavia kui ka Saksa materjali. Viimases osas aitas kindlasti kaasa lähedane sõprus ühe saksa keskaja arhitektuuri uurimise juhtfiguuri Hans Thümleriga Münsterist. Strängnäsi töös toob Tuulse sisse ka liturgia tähtsuse kirikuruumi plaanilahenduse valimisel. Ja muidugi ei saa rõhutamata jätta põhjalikku arhiivimaterjalide kasutamist – ajaloolane on temas alati olnud tugevalt esindatud. Samasugust taset näitab ka Blekinge maakonna kirikute analüüs, mis järgnes inventeerimise raamatute valmimisele.³⁸

Sel perioodil jõuab Tuulse ka harduse ja palverändurite juurde. Sten Karlingi juubelikogumikus võtab ta vaatluse alla Ojamaa kirikute lääneosas paiknevad kambrid, kuhu pääses ainult väljast ja mille idaseinast nägi kolmik- või neliksiiru kujulise avause kaudu pealtarit (hagioskop). Tuulse arvates olid need kambrid mõeldud patukahetsejatele, kirikuvande all olijatele, haigetele, palverän-

duritele ja lihtsalt reisihiimulistele. Paralleelle leiab sellistele ruumidele nii Skandinaaviast kui ka Preisimaalt.³⁹ Mõned aastad hiljem Visbys asuva Püha Jüri seegikiriku varemeid uurides pakub ta välja võimaluse, et sellise kambriga kirikud võisid olla peatuspaikadeks Visbyst Fårösundi kaudu Liivimaale suunduvatele palveränduritele.⁴⁰ Fårösund oli Eestile kõige lähem sadam ning need kirikud paiknevad tõepoolest nimetatud tee ääres.

Arhitektuuriuuringute kõrval ei jätnud Tuulse unarusse pildianalüüsi. Neid töid lugedes tundub, et kunsti ikonograafiast sai tema passioon. Kõige rohkem vastukaja tekitasid artikkel Taani hilisromaani seinamaalingutest⁴¹, milles ta seostas 13. sajandi alguses tekkinud uue pildikompositsiooni kuningas Valdemari sõjakäiguga Eestisse, ning suurem uurimus Gustav Vasa koopiatena säilinud seinamaalingutest Gripsholmi lossis.⁴² Sten

36 Vt. nt. A. Tuulse, *Der Kirchturm in Skandinavien als Symbol und Wehrbau. – Kirche und Gesellschaft im Ostseeraum und im Norden von der Mitte des 13. Jahrhunderts.* Red. S. Ekdahl. Acta Visbyensia 3.

Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1967. Visby: Gotlands fornsal, 1969, lk. 171–187; A. Tuulse, *Burgverlies – Gefängnis oder Vorratsraum. – Kultur und Politik im Ostseeraum und im Norden 1350–1450.* Red. S. Ekdahl. Acta Visbyensia 4. Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1971. Visby: Gotlands fornsal, 1973, lk. 185–203.

37 A. Tuulse, *Der Kernbau des Doms zu Strängnäs und sein Umkreis.* Antikvariskt arkiv 25. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1964.

38 A. Tuulse, *The churches of Blekinge. Churches of Sweden 1.* Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1968.

39 A. Tuulse, *Bönekamrar och hagioskop. – Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling.* Stockholm: Konsthistoriska institutionen, 1966, lk. 11–24.

40 A. Tuulse, *S:t Görans kyrkoruin i Visby. – Fornvännen 1970, nr. 2, lk. 90–107.*

41 A. Tuulse, *Missionshistoria i Danmarks senromanska kalkmåleri: ett tolkningsförsök. – Fornvännen 1967, nr. 1, lk. 37–49.*

42 A. Tuulse, *Gustav Vasas reformationstavlor.* Malmo: Allhem, 1958.

Karlingi arvates näitas viimane töö Tuulse eriti terast uurijavaistu.⁴³

Tuulse enda suhtumine pildianalüüsi tuleb kõige paremini esile 1972. aastal avaldatud artiklis, mis puudutas ikonograafia uurimise ajalugu Rootsis. Selles artiklis annab ta hinnangu varasema generatsiooni tööle ja näitab tulevikuperspektiive. Viisaka, kuid halastamatu kriitika osaliseks sai Johnny Roosval, kes Heinrich Wölfflini ja Alois Riegeli innuka õpilasena jäi kinni vormianalüüsi ja atribueerimisse.⁴⁴ Tegelikult pole Ojamaa kunstiajalugu tänini vabanenud Roosvali pärandist. Tema poolt ristitud meistrid Byzantios, Semi-Byzantios, Calcarius, Majestatis jt. elavad edasi nii kohalike elanike teadvuses kui ka erialakirjanduses.

Roosvali mõju all olid ka teised sama põlvkonna inimesed, kuid õnneks mitte kõik. Tuulse rõhutab, et üks rootsi ikonograafiauurimise alustalasid oli Henrik Cornell, kes avaldas rahvusvaheliselt tunnustatud töö "Biblia Pauperum" (1925), kus ta läks sügavuti kesk-aegsesse pildimaailma ja näitas "Rahva Piibli" osa visuaalkunsti mõistmisel.⁴⁵ Selles artiklis tõmbas Tuulse joone alla varemtehtule ja näitas uusi teetsi, rõhutades kahte sõna – kunst ja kultus. Tolleaegset vagadust tundmata oli tema arvates kesk-aegseid pilte võimatu mõista. Sellega seoses tõstis ta esile soomerootsi uurija Sixten Ringbomi töid harduspiltide uurimisel.⁴⁶ Tähelepanuväärne on fakt, et Ringbomi ingliskeelne doktoritöö⁴⁷ jäi Euroopas omal ajal tähelepanuta. Alles 1981. aastal avaldas Hans Belting monograafia "Das Bild und sein Publikum im Mittelalter"⁴⁸, misjärel probleem tõusis tähelepanu keskmesse⁴⁹. Seega olid nii Ringbom kui ka Tuulse parkümmend aastat ajast ees.

Rahvusvahelise tuntuse sakraalkunsti valdas tõi Tuulsele tema monograafia Skandinaavia romaani kunstist, mis avaldati 1968. aastal väljapaistvates kirjastustes nii rootsi

kui saksa keeles⁵⁰ ning tõlgiti mõned aastad hiljem poola⁵¹ ja hispaania keelde⁵². Gooti kunst Skandinaavias jäi aga käsikirja. 1972. aastal Tuulse tervis halvenes ning pärast pikka rasket haigusperioodi ta suri 1977. aastal.

Kokkuvõtvalt võib konstateerida, et Tuulse esindas tolleaegse kesk-aegse sakraalkunsti uurimise tippset. Arvestades tema viimaseid sõnavõtte ja kirjutisi, võib öelda, et kõrgpunkt tema loomingus oli veel saavutamata.

Tuulse ja õpilased

Professorina ametisse astudes hakkas Tuulse Stockholmi ülikoolis lugema keskaja kirikukunstist loengusarju. Tema entusiasm ja eru-

43 Nordisk medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse. Acta Universitatis Stockholmiensis / Stockholm Studies in History of Art 13. Red. S. Karling, E. Lagerlöf, J. Svanberg. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1967, lk. 5–6.

44 A. Tuulse, Den ikonografiska forskningens historia i Sverige. – Ikonografiska studier. Kungliga Vitterhetsakademiens Handlingar. Antikvariska serien 26. Red. S. Karling. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1972, lk. 9–15.

45 H. Cornell, *Biblia Pauperum*. Stockholm: Henrik Cornell, 1925.

46 A. Tuulse, Den ikonografiska forskningens historia i Sverige, lk. 13–14.

47 S. Ringbom, Icon to Narrative: The Rise of the Dramatic Close-up in Fifteenth-Century Devotional Painting. Acta Academiae Aboensis. Seria A, Humaniora. Åbo, 1965.

48 H. Belting, Das Bild und sein Publikum im Mittelalter: Form und Funktion früher Bildtafeln der Passion. Berlin: Mann, 2000 (3. Auflage).

49 L. O. Larsson, Metodolære i kunsthistorie. Oslo: Cappelen, 1997, lk. 46.

50 A. Tuulse, Romansk konst i Norden. Stockholm: Bonnier, 1968; Scandinavia Romanica: die hohe Kunst der romanischen Epoche in Dänemark, Norwegen und Schweden. Übers. ins Deutsche von G. Eimer. Wien, München: Schroll, 1968.

51 A. Tuulse, Skandynawia romaniska: Zabytki architektury i sztuki Danii, Norwegii i Szwecji / Wstęp do wydania polskiego napisał S. Piekarczyk. Tłumaczył [z szwedzkiego] W. Jeszke. Warszawa: Arkady, 1970.

52 A. Tuulse, El arte románico en Escandinavia. Trad. de H. Dauer. Barcelona: Ed. Juventud, 1974.

deeritus viisid selleni, et suurem osa tudengitest spetsialiseerus keskajale. Ajaloolasena vaatles ta põhjusi, mis viisid kirikute tekimiseni ja teatud arengute väljakujunemiseni. Et temaatika haakus hästi naaberdistsipliinide uurimisvaldkondadega, olid Tuulse õpilased avatud interdistsiplinaarsetele uuringutele ja moodustasid 1990. aastate algul Stockholmi ülikooli ajaloo professor Göran Dahlbäck'i rajatud keskaja seminari (*Medeltidsseminariet*) tuumiku. Nende seas olid ka minu õpetajad ja hilisemad kolleegid professor Jan Svanberg, filosoofiadoktorid Mereth Lindgren ja Ann Catherine Bonnier.

Kui ma 1990. aastate alguses Rootsi õpima läksin, oli Tuulse mõju nii kunsti ikonograafia kui ka kirikute uuringutes veel selgelt tunda. Tema õpilased arendasid edasi kõiki neid suundi, millega Tuulse oli oma eluajal sakraalkunsti vallas tegelenud. Kõige enam tõstaksin neist esile kahte liini: ikonograafia uurimist ja kirikuarhitektuuri muutuste seostamist ühiskonnas toimuvate arengutega.

Kristliku kunsti ikonograafiaga tegelemisel häiris Tuulset tugevalt fakt, et Taanis oli olemas suurepärase keskaegsete seinamaalingute, vitraažide, altarpiltide ja skulpturaalsete figuuride temaatiline ja topograafiline andmebaas. Selle eestvedajaks oli seeria *Danmarks Kirker* (Taani Kirikud) peatoimetaja Erik Moltke. Tegemist on samuti inventeerimisel põhineva raamatusarjaga, mille väljaandmiseks oli moodustatud sama nime kandev osakond Rahvusmuuseumi juures Kopenhaagenis. Johnny Roosval oli juba 1920. aastatel koostanud oma kataloogi "Registrum iconographicum" ja üks lihtsam variant oli olemas ka Rootsi Kirikute toimetuses, kuid Taani omaga võrreldes oli see piinlikkust tekitav. Seega oli Tuulsele üheks südameasjaks ehitada üles korralik temaatiline andmebaas Rootsi keskaegse visuaalkunsti kohta

ja selle eestvedajaks sai 1970. aastate alguses Mereth Lindgren. Stardikapitalina kasutati Rootsi humanitaarteaduste akadeemia arhiivi (*Antikvariskt-topografiska arkivet*) pildimaterjali.⁵³ Tuulse ise tulemust enam ei näinud, kuid järgnevate põlvkondade uurijatele on see olnud asendamatu töövahend. Praeguseks juba lahkunud Mereth Lindgrenist sai aga üks Rootsi juhtivaid kunsti ikonograafia spetsialiste. Tänu Tuulse õpilastele kujunes ikonograafiast ülikooli kunstiajaloo loengute elementaarne koostisosa, mis oli 1990. aastate alguse Eestist tulnule täiesti avastamata maailm.

Tuulse huvi ühiskonnas toimuvate muutuste vastu nakatas kõige enam Ann Catherine Bonnierit. Külvatud seeme hakkas arenema tänu 1973. aastal Stockholmi ülikoolis doktorantidele korraldatud interdistsiplinaarsele seminarile, milles osalesid kunstiajaloolased, ajaloolased ja kultuurigeograafid.⁵⁴ Sealt tekkisid distsipliinideülesed kontaktid, mis viisid järgnevatel kümnenditel koostööprojektide ja ühiste publikatsioonideni. Tulemuseks olid uued küsimuseasetused ja vaatevinklid ka kirikute uurimises.⁵⁵ Kahjuks on Eesti keskaja uuringutes jõutud sinnamaani alles praegu. Bonnier oli ka see, kes jätkas Tuulse tehtut Rootsi Kirikutes, saades sealt samasuguse kogemuse nagu tema õpetaja. Ta on hetkel üks Rootsi kõige paremaid keskaja arhitektuuri tundjaid. Kahjuks tuli Rootsi Kirikutel raskeid aegu üle elada ning palju ei puudunud, et ligi 100 aastat eksisteerinud üksus oleks lõplikult sule-

53 A. Tuulse, *Den ikonografiska forskningsens historia i Sverige*, lk. 11–12.

54 A. C. Bonnier, *Kyrkorna berättar: Upplands Kyrkor 1250–1350*. *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift* 51. Uppsala: Upplands Fornminnesförening och Hembygdsförbund, 1987, lk. 9.

55 Vt. nt. Kyrka och socken i medeltidens Sverige. *Studier till det medeltida Sverige* 5. Red. O. Ferm. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 1991.

tud. Projektipõhiselt on see siiski *Riksantikvarieämbetet*'i koosseisus edasi, kuid varasema hiilgeajaga võrreldes võib praegust nimetada pigem hingitsemiseks. Rahvusmuuseumi allüksusena tegutsev *Danmarks Kirker* on aga säilitanud oma algse staatuse ja seisab üsna realistlikus kauguses lõpplahendusest – inventeerida ja publitseerida kõik Taani kirikud.⁵⁶ Anneli Randla tänuväärsel eestvedamisel algatas Muinsuskaitseamet Eesti kirikute sarja, millest tänaseks on ilmunud kaks raamatut.⁵⁷ Tahaks loota, et sel ettevõtmisel on elujõudu.

Eestis võiks Tuulse õpilaseks pidada Villem Raami. Kuigi nad olid ühealised ja õppisid mõlemad Karlingi juures, siis pärast vangla- ja Siberi-aastaid tuli Raamil alustada algusest. Tuulsest sai tema vaimne isa. Elu keerdkäigud on kummalised. Raami kõrgperiood algas siis, kui Tuulse haigestus: ühel lõigati elust tükk vahelt ära, teisel lõpust.

Raami tegevust uurijana analüüsides võiks välja tuua mõned liinid. Esmalt püüd taastada side sõjajärgse olukorraga, s.t. jätkata nende objektide uurimist, mis siis pooleli jäid. Ennekõike muidugi tema esimene armastus – Padise klooster.⁵⁸ Kuid edasiarendamist leidsid ka Karlingi ja Tuulse algatatud teemad, sh. Saare-Lääne sakraalarhitektuur ning Tallinna toomkiriku ehituslugu.⁵⁹ Nii nagu Tuulse pühendus ka Raam ennekõike ehitusarheoloogiale, kuid Rootsisis leidsid tulemused väljundi esinduslikes publikatsioonides, Eestis jäid aga enamasti RUPI "Eesti Ehitusmälestised" arhiivi⁶⁰ tolmama või ilmusid pika kirjastusetsükli tõttu alles aastate pärast.

Uurimismeetodeid võrreldes on nii erinevusi kui ka sarnasusi. Ühisjooneks on uuritava objekti põhjalik tundmaõppimine väliuurimuslikul teel. Aeg teeb siin muidugi oma korrektiive ning järgnevate põlvete uurijad on toonud päevavalgele palju lisainformatsiooni, seda nii Eestis kui Rootsisis. Kuid nii

juhtub paratamatult kõikide uurimistöodega, meie saame olukorda hinnata siiski ainult omaaegses kontekstis. Kui tegemist oli ühe kirikuga, siis järgnes objekti kirjeldusele stiililiste paralleelide otsing.⁶¹ Eesti materjali valdas Raam hiilgavalt, kuid välismaised võrdlused sõltusid muidugi palju sellest, millised raamatud olid raamatukogudevahelise laenu-tusega kättesaadavad. Eks olin isegi õnnega koos, kui sain üliõpilaspäevil mõnd sellisel viisil Eestisse saabunud raamatut vaadata ja koopiaid teha. Tuulse oli enamikku objekte, millest ta võrdlevalt kirjutas, oma silmaga näinud. Samamoodi nagu Tuulse pööras Raam suurt tähelepanu ruumi vormile ja funktsioonile, kuid liturgiline aspekt jäi stiilile tugevalt alla.⁶² Alles viimastes kirjutistes näib suhe muutuvat.⁶³ Kõige suuremaks erinevu-

56 Vt. Taani Kirikute kodulehekülge: <http://www.danmarkskirker.dk/>.

57 K. Markus, T.-M. Kreem, A. Mänd, Kaarma kirik. Eesti kirikud I; E. Tamm, T.-M. Kreem, Tallinna Kaarli kirik. Eesti kirikud II. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2007.

58 V. Raam, Padise klooster. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1958.

59 V. Raam, Saaremaa – kuulsate ehitajate saar. Miks saarele ehitati kindluskirikuid? – *Rahva Hääl* 12. II 1965; V. Raam, Die Domkirche zu Tallinn und ihre baugeschichtliche Bedeutung. – *Konsthistorisk Tidskrift* 1967, Bd. 36, lk. 73–91; V. Raam, Kaarma kirik. Ehitus ja sisustus. Tallinn: Eesti NSV MN Riiklik Ehituskomitee, 1971.

60 Praegune Muinsuskaitseameti arhiiv.

61 Vt. nt. V. Raam, Valjala kiriku koorilõpmiku ajalisest määrangust ja Kuressaare piiskopilinnuse meisterkonnast. – *Töid kunstiteaduse ja -kriitika* alalt 2. Tallinn: Kunst, 1978, lk. 233–262.

62 V. Raam, Nelinurkse kooritüübi mõningatest variatsioonidest Eesti keskaegses arhitektuuris. – *Kunstiteadus. Kunstikriitika* 5. Tallinn: Kunst, 1983, lk. 88–117; V. Raam, Märkmleid Ambla kirikust ja Kesk-Eesti kirikute ehitusloost üldse. – *Kunstiteadus. Kunstikriitika* 6. Tallinn: Kunst, 1986, lk. 178–211.

63 V. Raam, Das Birgitta-Kloster in Tallinn/Reval. *Empore und Altäre*. – *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Kulturgeschichte und Landeskunde* 1984, H. 75, lk. 63–84.

seks oli ilmselt suhtumine ajalukku. Tuulse jaoks olid ühiskonnas toimuvad protsessid ehituskunsti toimuvate muudatuste aluseks, Raam vaatas protsesse pigem kunstikesksena. Ja üks siit oli tingitud ajaloolaste skeptilisus kunstiajaloolaste toodangu vastu laiemalt. Ajaloofakte kasutati enamasti siis, kui see antud kunstiajaloolises kontekstis sobivaks osutus. Mäletan hästi neid professor Enn Tarveli iroonilisi kommentaare, kui me Stockholmi ülikoolis tema kabinetis järjekordse intellektuaalse lahingu olime maha pidanud ja siis sõbralikult kohvi jooma suundusime. Kahjuks oli tal enamasti õigus ja need vestlused väga õpetlikud. Korralikku ühistööd ajaloolaste ja kunstiajaloolaste vahel Eestis 20. sajandi teisel poolel ei tekinudki, kuigi potentsiaali oleks kindlasti olnud. Ja vähe oli neid, kes ajaloollikaid ise kasutasid või uusi allikaid käibesse tõid.⁶⁴

Artiklit kirjutades hakkas mind painama küsimus, miks võeti Eestis Tuulselt üle just see meetod, mida ta ise oma elu lõpul nii teravalt kritiseerib, s.t. stiilianalüüs. See sai Eesti keskaja kunsti uurimisel ehitusarheoloogia kõrval üheks põhiliseks meetodiks kuni 20. sajandi lõpuni ja pole päriselt kadunud veel praegugi. Oli see paratamatus või oleks olnud võimalik minna ka teist teed? Kas üheks põhjuseks olid Tuulse eestiainelised artiklid? Just nendest õhkub kõige enam Roosvali ja Kjellini vaimu. Üheks viimaseks eredaks näiteks oli "Karja-meister Saaremaal ja Ojamaal", mis ilmus 1962. aastal.⁶⁵ Samaaegsed rootsikeelsed ja rootsi materjali käsitlevad uurimused olid kantud hoopis teistsugusest lähenemisviisist. Ehk oli põhjus eelkõige ühiskondlikus korras, mis aktsepteeris vormianalüüsi, mitte aga kristlikku ikonograafiat. Samas avaldas almanahh "Kunst" väga sümpaatsed artiklid Valjala ja Muhu kirikute seinamaalingutest.⁶⁶ Või oli põhjus hoopis selles, et Tuulse haigestumisega kat-

kes tegelikult Eesti keskaja kunsti uurijate otseside välismaailmaga. Oma rolli mängisid ilmselt kõik kolm tegurit, kuid otsustavaks sai minu arvates siiski Tuulse manalasse minek. Selle argumentatsiooni kasuks räägib fakt, et väga paljud värsked ideed, mis hakkasid 1980. aastatel Eestis ringlema, pärinesid just Tuulse kirjutistest (nt. palverändurite temaatika). Kui Raami jaoks välismaailm avanes, oli tegelikult juba liiga hilja.

Nii ma siis läksingi ainult stiilianalüüsi põhinevate teadmistega 1991. aastal Rootsi ja sattusin sellesse maailma, millest põgusalt ka eelnevalt rääkisin. Alles praegu tagasi vaadates ja Tuulse tekste lugedes jõuab mulle kohale, nagu oleksin astunud kuuekümnendatest otse üheksakümnendatesse. Ja mis teema valikut puudutab, siis lausa kolmekümnendatest üheksakümnendatesse. Tahtsin ju kirjutada Ojamaa ja Eesti kunstisuhetest⁶⁷ ning Roosvali vaim hakkas ka kohe mu pea kohal hõljuma. Ojamaal ei saa temast üle ega ümber, mis tähendab, et inimese isiksus võib teinekord mängida suuremat rolli kui tema teadustööd. Tegeldes teemaga, mis on kunstiteadlaste meeli köitnud ja teravusi tekitanud pea sajandi, sai nii mõnigi asi selgemaks. Esmalt see, kui ohtlik on tõmmata mingeid paralleele kirjanduse või ka põgusa reisi käigus nähtuga. Mõne aja pärast saad aru, et

⁶⁴ Selles vallas on üheks põhjapanevamaks uurimuseks R. Kangroopool, M. Lumiste. Mõningatest Tallinna 15. sajandi arhitektuuri dateerimise küsimustest. – Tõid kunstiteaduse ja -kriitika alalt 2, lk. 264–283.

⁶⁵ A. Tuulse, Karja-meister Saaremaal ja Ojamaal. – Issanda kiriku tööpõllul. Uppsala: Eesti Vaimulik Raamat, 1962, lk. 112–122.

⁶⁶ V. Raam, Ühest vähetuntud kunstiloost Muhu saarel. – Kunst 1984, nr. 2 (64), lk. 50–59; V. Raam, Valjala seinamaalidest, nende vanusest ja päritolust. – Kunst 1986, nr. 1 (68), lk. 59–64.

⁶⁷ K. Markus, Från Gotland till Estland. Kyrkokonst och politik under 1200-talet. Tallinn: Mercur Consulting OY, 1999.

protsesside mõistmiseks tuleb seda võrdluseks kasutatavat objekti alles uurima hakata. Nii läks minul Ojamaa kirikutega. Teiseks see, kui suurt rolli mängivad piirkondlikud uurimistraditsioonid. Neist saab tegeliku pildi alles selles ühiskonnas pikemat aega elades ning teaduselus osaledes. Siis tekib ka mõistmine, miks ühed või teised ideed või lähenemisviisid järsku transformeeruvad või eriti rõhutatult esiplaanile tõusevad. Või miks nad erinevad piisavalt mõnes teises piirkonnas tehtavast. Seega ei kao kultuuriregiooni probleemid ka globaliseerumise tingimustes kuhugi.

Kuhu edasi? Eesti kunstiteaduses on uute teede otsingud aktuaalsed juba mõnda aega, kuid keskaja ehituskunsti uurimises peaks olema muutus palju põhimõttelisem. Küsimus ei ole ainult uute meetodite kasutuselevõtt, vaid pigem kogu varasema ajalookäsitluse ümberaatamises, mis paneb ka kirikuehituse Eestis hoopis teise valgusse. Protsessid on käivitunud, kuhu see aga tegelikult viib, näitavad lähiaastad.